

Stanko JURDANA i Vladimir UREMOVIĆ

U rimsko doba na mjestu današnje Crikvenice bila je rimska vojnička postaja, vjerovatno Ad Turres. To se zaključuje na temelju nađenog novca, nakita i posuda. Do toga zaključka navode i stare geografske karte (Peutingeriana).

Poslije dolaska Hrvata i u srednjem vijeku, u doba procvata Vinodola i postojanja Vinodolske knežije, ne spominje se da je tu bilo naselje, ali je podesan položaj ušća potoka Dubračine služio kao luka za tada utvrđeni grad Grižane, čiji su predstavnici sudjelovali 1288. god. u Novom Vinodolskom pri sastavu Vinodolskog zakona. Ali od početka XV stoljeća kada je god. 1412. Nikola Frankopan, obnovivši zapuštenu crkvicu na ušću Dubračine i i sazidavši do nje samostan sa kulom, taj samostan darovao Pavlinima, započelo se razvijati mjesto Crikvenica. Ime je dobilo po spomenutoj „crikvi“. Samostan je kasnije darivao i Martin Frankopan, a postao je bio rasadište kulture i prosvjete. U samostanskoj školi odgojen je i, prema predanju, dobio osnovno obrazovanje i čuveni svjetski slikar minijatura Julije Kловиć-Macedo (1498—1578), rođen u susjednoj općini Grižane. Uz ovaj samostan razvijala se Crikvenica uglavnom kao ribarsko mjestance. God. 1786., kada je car Josip II raspustio Pavlinski red, samostan je sa crkvom pripao crikveničkoj općini.

Jači razvoj Crikvenice započinje zapravo god. 1776., kada je izgorjelo naselje Kotor, na brdašcu na ulazu u Vinodol, 1,5 km od Crikvenice, pa su se stanovnici Kotora preselili u Crikvenicu, a crikvenička crkva, umjesto izgorjele kotorske, postala župnom. God. 1797. osnovana je osnovna škola. Tako se je razvijala Crikvenica uglavnom kao ribarsko mjesto sve do 90-tih godina 19. stoljeća.

Izgradnjom luke 1877. god. i pristajanjem brodova počela se razvijati i kao turističko mjesto. Osamdesetih godina posjećuju je već prvi turisti iz zdravstvenih razloga, jer je uočena vrlo povoljna klima, bolja od okoline sa velikim brojem sunčanih sati (2500 godišnje po Frejki). Godine 1887. pobudom profesora dr Nike Veljačića, te općinskog bilježnika Bolfa Kostrenčića i liječnika dr Josipa Paučića, bilo je osnovano posebno dioničko društvo sa svrhom da podigne javno kupalište na crikveničkoj obali. U dioničko društvo pristupilo je osim Crikveničana još i dosta Zagrepčana, koji su već tada dolazili na odmor u Crikvenicu. To je društvo 1888. god. doista i sagradilo prvo javno kupalište, ali samo sa šest kabina, budući da nije moglo skupiti veći kapital od 60 forinti. Ovi pioniri na turističkom polju doveli su u Crikvenicu svoje prijatelje i znance, a osobito domaći školovani sinovi sveuč. profesori dr Ivan Kostrenčić, tajnik Matice Hrvatske i direktor Sveučilišne knjižnice i kasnije dr Edo Lovrić, rektor Sveučilišta propagiraju Crikvenicu na Zagrebačkom sveučilištu i dovode svoje prijatelje Smičiklasa, Kišpatića, Eggersdorfera, Marjanovića, Lorkovića, velikog župana Stipetića, brigadira Nemečića, a s njima i mnoge druge. God. 1889. Crikvenica je dobila i ljekarnu, a od tada

liječnici su počeli preporučivati među ostalim primorskim mjestima i Crikvenicu za liječenje nekih bolesti i oporavak. Ovi su počeci potakli, da su i mnogi Austrijanci koji su već tada ljetovali u Opatiji, dolazili parobrodom u Crikvenicu na izlet i kako im se dopao položaj mjesta, počeli su opisivati te izlete a i samu Crikvenicu u bečkim dnevnim i turističkim časopisima. Sveuč. prof. dr Johann Frischauf iz Graca također je bio među njima i on je nizom svojih članaka pod naslovom „Iz hrvatske rivijere“ u časopisu „Österreichische Touristen Zeitung“ upozorio širu javnost bivše Habsburške monarhije na krasote naše obale pa i na mogućnost koje ona pruža za uređaj morskih kupališta i klimatskih liječilišta. Kada je zatim objelodanio svoju stručnu raspravu „Klimatischer Kurort und Seebad Crikvenica“ god. 1891. u Gracu, on je s tom knjigom svratio pažnju i znanstvenog svijeta na prednost naše obale, koje ona pruža pred ostalim svjetskim morskim kupalištima. Iza njega objelodanio je općinski liječnik dr Franjo Hasper god. 1895. na njemačkom jeziku osobito zapaženu stručnu knjigu „Crikvenica, morsko kupalište i klimatsko liječilište“, u kojoj je obradio Crikvenicu sa svih aspekata turizma i balneologije. Nakon toga objavljene su i brojne druge rasprave po raznim stručnim časopisima ili su držana predavanja na raznim liječničkim ili turističkim kongresima, a tu su se pokazali zaslužnim osobito dr K. Chyzer, prestojnik zdravstva u Ministarstvu u Budimpešti, prof dr Gejza Horvat, Bela Markusovzski, dr Milan Popović, dr M. Weiser, Emil Mayersbach i drugi.

God. 1891. osnovalo se je društvo, uglavnom sa mađarskim kapitalom, koje je nakon duljih pregovaranja s hrvatskom vladom protokolirano 1894. pod imenom „Josip Holub i drugovi, građevno društvo za klimatsko liječilište i morsko kupalište Crikvenica“. To je društvo odmah pristupilo gradnji velikog hotela na najljepšem položaju u Crikvenici, koji su okrstili imenom „Hotel Therapia“. Uz glavni hotel društvo je sagradilo još dvije nuzgredne zgrade, tako da je hotel u svemu imao 120 soba, paviljon za restauraciju, uredilo oko hotela veliki park, a na obali sagradilo kupalište sa 100 kabina, tada najveće na Kvarneru. Kada je društvo pri kraju uređenja došlo u financijske poteškoće, preuzeo ga je na dražbi godine 1899. nadvojvoda Josip. Ovaj je predao hotel u zakup za vrijeme od tri godine (1901—1904) balneologu dru Ebersu, porijeklom Poljaku, koji je slovio kao stručnjak svjetskog glasa za klimatska i kupališna liječilišta. Prije toga dr Ebers je bio kupališni liječnik u Krynici u zapadnoj Galiciji. Dr Ebers je domah u prizemlju glavne zgrade hotela uredio hidroterapeutsku i ortopedsku dvoranu, u koju je smjestio sve najmodernije instrumente i naprave, a osim toga i za plivače uredio veliki bazen sa morskim vodom, koja se je mogla grijati do 25°C. Povrh toga u toj dvorani bile su smještene i sve sprave za običnu i ortopedsku tjelovježbu, nadalje najnoviji instrumenti za elektroterapiju te za kupke u električnom svjetlu, kao i za kupke na vrućem pjesku i razne druge moderne liječničke uređaje. Tako je „Therapia“ bila pripremljena i za zimsku sezonu. Dr Ebers nije bio na glasu samo kao dobar stručnjak i naučnjak, nego je imao i izvanredne veze s tadašnjom poljskom i ruskom aristokracijom pa mu je uspjelo zainteresirati za Crikvenicu i te krugove. Njihovim dolaskom u hotel „Therapiu“ dobila je Crikvenica svoje prve otmjene i najbogatije goste. Od stranih vladara posjetili su tada Crikvenicu švedski kralj Oskar, bugarski kralj Ferdinand i grčki kralj Đuro, te austrijski nadvojvoda Josip i nadvojvotkinja Klotilda s djecom. Uređenjem hidroterapijskog zavoda u hotelu „Therapia“ uspjelo je dru Ebersu uvesti u Crikvenicu i zimsku sezonu, koja je trajala od listopada do konca travnja čime se postiglo da hotel ostane u pogonu čitavu godinu. U Crikvenicu su za vrijeme ere dra Ebersa dolazili ipak uglavnom samo slavenski gosti, što očito nije

bilo po volji stanovitim krugovima oko nadvojvode i zato je s njihove strane počela hajka protiv dra Ebersa koja je završila time da je dr Ebers god. 1904. morao napustiti Crikvenicu, a „Therapiu“ su u zakup dobili Mađari. Kada je k tome god. 1905. mađar Bela Rimanoczy otvorio svoj hotel „Miramare“, koji je bio u stanovitom pravcu bolje i modernije uređen nego „Therapia, tada je u veliko porasao priliv mađarskih turista u Crikvenicu. Hotel „Miramare“ je imao u svemu 70 moderno uređenih soba, a osim toga imao je uređen hidroelektrični terapijski zavod s najmodernijim liječničkim uređajem (tope morske i CO² kupke, rendgen i dr.). U Crikvenici se sve više osjećao mađarski upliv, a općina Crikvenica nije bila dovoljno financijski jaka da sama preuzme brigu o razvitku prilika u kupalištu i zato je izgubila bila dobar dio svoje samostalnosti u vođenju kupališne politike.

God 1891. po nalogu najviših faktora u bivšoj Austro-ugarskoj monarhiji posjetio je Crikvenicu nadvojvoda Josip, koji je bio kraljevski namjesnik u Rijeci sa zadatkom da ispita, ne bi li se tu moglo urediti vojničko liječilište, kamo bi se moglo slati na oporavak oficiri iz čitave monarhije. Nadvojvoda se poslije nekoliko posjeta toliko oduševio za položaj Crikvenice i njezine okolice, da je od crikveničke općine otkupio bivši Pavlinski samostan i u njemu dao urediti vojničko liječilište. To je liječilište bilo otvoreno 1895. god. gde su dolazili na liječenje oficiri zajedničke vojske kao i obaju domobranstva tj. hrvatskoga i mađarskoga. Nakon dvije godine vojničko se liječilište iz Pavlinskog samostana preselilo u novo-sagrađenu „Vilu Mira“, na protivnoj strani mjesta, a samostan se preuredio za dječje odmaralište. Taj zavod za djecu osnovala je supruga nadvojvode Josipa — Klotilda sa svrhom opskrbe i liječenja siromašne i slabe djece, a prozvala ga je „Ladislavov dječji dom“, po imenu svoga nesretno nastradalog sina. Taj dječji dom obnovljen je iza prvog svjetskog rata, a pod imenom „Narodnog heroja Nikole Cara“. Obnovljen je iza drugog svjetskog rata. Djelovao je kao morsko oporavilište za djecu sve do 1960. godine. U njemu su kao upravitelji iza 1919. godine djelovali i pjesnici Vladimir Nazor i Josip Kraljić. Nazor je u to vrijeme napisao i tu smjestio radnju nekih svojih književnih djela („Šarko“ i dr.), a pomagao je i čakavskom pjesniku Dragu Gervaisu koji je tada živio u Crikvenici gdje mu je 1929. god. izašla i prva zbirka pjesama „Čakavski stihovi“.

God. 1898. inicijativom ambicioznog i vrlo zaslužnog kotarskog predstojnika Milana Ključeca osnovano je „Društvo za uređenje i poljepšanje Crikvenice i okolice“ čija su pravila potvrđena od vlasti iste godine. Njegovom zaslugom je god. 1900. podignuto novo moderno uređeno općinsko morsko kupalište u sredini mjesta. Prema Zakonu o zdravstvu koji je 25. III 1906. donio Hrvatski Sabor u Zagrebu, Crikvenica je proglašena klimatskim liječilištem i kupalištem i te godine ulogu društva preuzima tada novoosnovano „Liječilišno povjerenstvo“. Liječilišno povjerenstvo u Crikvenici odnosno pretječa Društva za uređenje mjesta je najstarija takva ustanova osnovana u banskoj Hrvatskoj, a zajedno sa Liječilišnim povjerenstvom iz Opatije spada među najstarije u cijeloj Jugoslaviji. Ono je uz pomoć općine vodilo sveukupnu brigu za daljni turistički razvoj mjesta, brinulo se za higijenski nadzor svih naprava i stanova koji služe gostima, priređivalo razne priredbe, davalo sve vrste informacija, brinulo se oko podizanja nasada i parkova te njihovog uzdržavanja. Njegov „Nacrt Pravilnika za morsko kupalište Crikvenica“ usvojen je poslije duge borbe i mnogih intervencija i potvrđen god. 1914. od bana Skerlecza, a poslužio je kao uzor za sastav i drugih pravilnika u ostalim mjestima. Ono je djelovalo i po svršetku prvog svjetskog rata, a uspjesi njegovog opsežnog djelovanja još se i danas zapažaju.

Zahvaljujući tome, Crikvenica je prije prvog svjetskog rata postala dobro poznato kupalište, te je posjećuju brojni turisti i rekonvalescenti. Štampa svoj „Kupališni vijesnik“, te prospekte i vodiče na više jezika. Tako je godine 1906. Zagrebački Svijetlotiskarski zavod R. Mosinger izdao prvi ilustrovani hrvatski vodič za Crikvenicu, koji je sastavio kotarski liječnik dr Roko Joković. Taj vodič je sadržavao slike najljepših predjela mjesta, njegovu povijest, te podatke o klimatskom položaju mjesta kao i zdravstvene i druge upute za liječenje u morskome kupalištu. Jokovićev vodič bio je preteča i pobuda za slične edicije u drugim morskim kupalištima a od god. 1906. do 1914. god. doživio je 7 izdanja, te je preveden na njemački, mađarski i češki jezik. Inače uopće turizam je u tom razdoblju imao pretežno zdravstveni karakter, a hoteli su sanatorijskog tipa. Interesantno je napomenuti da je ondašnja službena statistika podatke o posjeti kupališnih mjesta uvrštavala u statistiku zdravstva. U početku ovog stoljeća promet sa strancima na obali našega primorja bio se već toliko razvio, da su najširi slojevi našega naroda počeli shvaćati od kolike je važnosti turizam za naše narodno gospodarstvo. U pojedinim mjestima dolazak turista brojao se već na hiljade godišnje. To se osobito odrazilo baš u Crikvenici gdje su tada djelovali dr Ebers, Milan Ključec i dr Roko Joković. Aktivnost ove trojice toliko je djelovala i na mještane Crikvenice da su već i oni počeli razmišljati kako bi se povećala privlačnost za njihovo mjesto. Tako je nikla ideja da se podigne liječilišni dom u kojem bi turisti mogli naći razonodu, čitaonicu i knjižnicu, dvoranu za razne društvene priredbe i sl. i koji je trebao postati ne samo stjecište sviju stranaca već i kulturno sjedište Crikvenice. Međutim, ovo nije nikad realizirano radi nesloge u općinskom zastupstvu i u javnom mišljenju, kao i zbog pomanjkanja sredstava.

Godine 1909. osniva se zahvaljujući inicijativi nekoliko marljivih i upornih čeških žena, a osobito poduzetnoj Mariji Steyskalovoj (1862—1928) starostki Utulne ženske iz Brna, čehoslovačko dječje oporavilište. Ovamo od 1910. godine dolaze svake godine, izuzev godina oba svjetska rata, kroz ljetne mjesece na tisuće djece iz Čehoslovačke na oporavak i liječenje sve do god. 1948., kada se tzv. „Češka kolonija“ pretvara u oporavilište za rekonvalescentnu djecu „Primorka“, a god. 1960. u Zavod za dječju talasoterapiju.

Prvi svjetski rat prekida privremeno takav razvitak. Ali poslije stvaranja prve nacionalne države južnih slovena, Crikvenica se razvija u još poznatije turističko mjesto i uz Dubrovnik zajedno sa Rabom postaje prvakinja cijele Jugoslovenske rivijere. Mjesto se izgrađuje na široj osnovi i podižu novi hoteli. Hotel „Therapiu“ preuzima novo osnovano Jadransko hotelsko i kupališno dionično društvo. Ovo često raspravlja na svojim sjednicama kako da se produlji sezona u primorskim kupalištima, te predlaže da se otvori ponovo liječilište u „Therapii“, jer je ona već jednom uspješno služila toj svrsi, što je bilo vrlo podesno i unosno, a osim toga taj se hotel može najlakše izolirati od ostalog dijela mjesta i prometa sa strancima. Za ovu misao zagovarao je najoduševljenije dr Milivoj Dežman, naš najbolji stručnjak za bolesti pluća. On je izradio opširni pismeni ekspozé. God. 1919. pristupilo se konačno izgradnji „Therapie“ kao tzv. „Kurhausa“. To je značilo da „Therapia“ nije bila zamišljena kao strogo zatvoreni sanatorij nego kao zavod za klimatsko liječenje, vođen pod nadzorom liječnika, u koji bi mogli dolaziti i rekonvalescenti. Međutim, zamisao dr Milivoja Dežmana da se hotel „Therapia“ pretvori u tzv. „Kurhaus“ konačno je propala zbog nerazumjevanja javnosti, iako su već bile od hotelskog i kupališnog društva u tom pravcu poduzete znatne radnje za restauraciju hotela. Dežmanovu projektu su se najprije usprotivile nadležne političke vlasti iz razloga što je Pravilnik za morsko kupalište u svom čl. 5. sadržavao i odredbu

„U kupalište i liječilište ne primaju se bolesnici bolujući od svih vrsta tuberkuloze“. Prema toj odredbi bio je dužan svaki turista kod svog dolaska u Crikvenicu, ako je namjeravao tamo ostati, dati se pregledati od općinskog liječnika. Tek nakon dobivene potvrde da ne boluje od tbc. mogao je ostati u Crikvenici na oporavku. Stoga je trebalo mjenjati taj član pravilnika. I kada je taj sporazum bio postignut između vlasti i dra Dežmana da se „Therapia“ pretvori u klimatsko i morsko liječilište nastao je otpor među crikveničkim stanovništvom radi dezinformacija i bojazni da će cijelo Hrvatsko Primorje biti inficirano tuberkulozom. Općinska uprava i Jadransko hotelsko i kupališno dd. zauzeli su stav rezerviranosti. Usprkos svim nastojanjima i uvjeravanjima javno se mišljenje nije više dalo promijeniti, a još se manje htijelo shvatiti dobre intencije dr. Milivoja Dežmana. On je u stvari svojim projektom išao baš za tim da sve bolesnike, koji su tada dolazili u Crikvenicu, izolira, stavi pod liječničku kontrolu u liječilištu i da ih tako učini neopasnim za druge kupališne goste. Ali tu namjeru dr. Dežmana nije htio nitko prihvatiti i braniti, a javno mišljenje nije bilo više pristupačno nikakvim argumentima u interesu zajednice.

U kasnijem razdoblju značajan je liječnik dr Ivan Sobola koji je bio dugogodišnji predsjednik liječilišnog povjerenstva.

U drugom svijetskom ratu ponovno je prekinut razvitak turizma. U travnju 1945. god. poslije oslobođenja Crikvenice uređena je u hotelu „Therapia“ vojna bolnica, dok su ratne operacije vođene na Riječini i kasnije u Istri. U prvo vrijeme obnove (1946—1952), turizam ima pretežno socijalno-zdravstveni karakter, a domaći turisti uživaju niz olakšica za ljetovanje i rekreaciju. Inozemnih turista ima vrlo malo, naročito od 1949. do 1952 god. zbog političkih odnosa. Ali od god. 1953. turizam se počinje sve više tretirati kao privreda, zadržavajući pri tom i svoj socijalni i zdravstveni karakter. Zaslugom tadanjeg predsjednika općine Dušana Svetića došlo je do više razumjevanja za turizam jer tada razvoj turističke privrede u Crikvenici dovodi do neviđenog uspjeha i procvata. Ponovno se otvaraju odmarališta i liječilišta.

Kako je empirija pokazala, klimatski utjecaj boravka u Crikvenici se dugi niz godina pokazao kao veoma povoljan kod mnogih rekonvalescenata i bolesnika osobito na dišnim organima, pa se konačno, zaslugom prof. Šercera, god. 1959. pristupilo adaptaciji zapadnog dijela zgrade hotela „Therapia“ u institut koji će u svom stacionaru ili ambulatno provoditi prevenciju, terapiju i rehabilitaciju subakutnih i kroničnih oboljenja uha, grla, nosa te dišnih puteva koristeći moderne aparature i uređaje. Aprila 1960. g. otvoren je Zavod za talasoterapiju, koji radi kroz čitavu godinu. Nakon vrlo uspješnog poslovanja obiju Zavoda kroz punih sedam godina sa mnogobrojnim domaćim i stranim pacijentima, po stupanju na snagu novih privrednih mjera, ujedinjena su oba talasoterapijska zavoda u „Bolnicu za liječenje i rehabilitaciju dišnih organa“ sa odjelom za odrasle i za djecu. Ona je locirana na samoj obali („Primorci“) u Gajevom šetalištu i posluje kao potpuno samostalna zdravstvena ustanova. U tome se naziru nove mogućnosti unapređenja zdravstvenog turizma i liječenja u Crikvenici.

LITERATURA

1) *Antić V.*, Crikvenica prvakinja rivijere, Riječka revija, 1964, XIII, 12. — 2) *Frejka B.*, Primorske lazne, v Crikvenici, Spomenica morskog kupališta i klimatskog liječilišta Crikvenice (1893—1933). Lječilišno povjerenstvo Crikvenica, 1933. — 3) *Frischaus J.*, Klimatischer Kurort

und Seebad Crikvenica, Graz, 1891. — 4) *Hasper F.*, Crikvenica, Seebad und klimatischer Kurort, 1895. — 5) *Jeličić I.*, Lječilišno Povjerenstvo i njegovo djelovanje na turističkom razvoju Crikvenice, Spomenica morskog kupališta i klimatskog liječilišta Crikvenice (1893—1933), Lječilišno povjerenstvo Crikvenice 1933. — 6) *Joković R.*, Crikvenica, morsko kupalište i klimatsko liječilište, Zagreb, (Lječilišno povjerenstvo) 1906. — 7) *Joković R.*, Seebad und klimatischer Winter-Kurort Crikvenica, VII. Ergänste Ausgabe, (Kur-Kommission) Crikvenica, 1914. — 8) *Jurdana S.*, Klimatski i zdravstveni uvjeti Crikvenice, u Crikvenica — Hotelsko-turistički vodič, Jadran edit, Crikvenica 1965. — 9) *Lazowski E.*, Gorski kotar i Vinodol, Matica Hrv. Zagreb 1923. — 10) *Lukanović S.*, Crikvenica kao liječilište. Nepristran, Sušak, I. VII 1888. — 11) *Ljubić J.*, U borbi za nacionalni turizam. Riječka revija, 1964, 13, 886, 1003. — 12) *Uremović V.*, *Gržičić Z.*, *Antić V.*, Crikvenica, Auto-moto društvo Crikvenica, 1956. — 13) *Župan J.*, Crikvenica u 40-godišnjem turističkom razvoju, u Spomenica morskog kupališta i klimatskog liječilišta Crikvenice (1893—1933). Lječilišno povjerenstvo Crikvenica, 1933.

DEVELOPMENT OF CRICKVENICA AS A HEALTH RESORT AND BATH

Stanko JURDANA and Vladimir UREMOVIĆ

In Roman times a military station, respectively settlement ad Turres, was situated on the Adriatic Coast, in place of today's Crikvenica. This was concluded on the basis of discovered jewels, money, table ware and an old geographical map (Peutingeria). After the Croats have settled in this area Crikvenica was mentioned, not earlier than the beginning of the 15th century. It was named after the neighbouring church which was rebuilt in 1417 by Nikola Frankopan. A monastery with a tower was put up next to the church and donated to the members of the holy order Paulini.

Crikvenica was a fishing place on the coast of the Adriatic Sea till the end of the 19th century. As late as 1877 a port was built in Crikvenica and since then tourism has been much contributing to the development of this place. It got the first bathing-place with only 6 bathing-cabins in 1880. In 1881 appeared the first guide-book in German. The building of the hotel „Terapija“, with modern medical equipment, named Institute of Hydropathy, had a significant part in the development of health tourism. It should be mentioned that Crikvenica has a large number of sunny hours a year — about 2,500.

The Croatian Parliament proclaimed Crikvenica a climatic resort and bath in 1906. In the hotel „Terapija“ an institute was opened in 1959 with an in-patient ward for the treatment, rehabilitation and prevention of the diseases of the ear, throat, nose and upper airways, and in April 1960 the Institute of Thalassotherapy started working. After the new economic measures have been put into force both thalassotherapeutic institutes were modified and transformed into the Hospital for the Treatment and Rehabilitation of the Respiratory Organs.

In all these new possibilities can be found for the improvement of health tourism and treatment in Crikvenica.